

A NÉMET-ÚJVÁRI SZ. FERENCZRENDI ZÁRDA KÖNYV- TÁRA.

Közli: **Fejérpataky László.**

A zárdakönyvtárak kéziratokban, ritka nyomtatványokban megbecsülhetetlen kincseket őriznek ; csak elszigeteltségök okozza azt, hogy ezek oly hosszú ideig maradtak rejtve a szakemberek előtt. Újabb időben azonban egyikről is másikról is lehull a lepel, s a legfiatalabb tudományok egyike, a magyar bibliographia, egyre teljesebbé teszi a felfedezett s így közkinccsé vált emlékek sorozatát.

A német-újbári sz.-ferenczrendiek könyvtáráról már régóta sejtették a szakkörök, hogy az elrejtett helynek, hol már a XVI. században könyvnyomdával találkozunk, felkeresése, az ottani zárdakönyvtár átkutatása, megérdemelné a reá fordítandó fáradságot. Egyike a legelsőeknek, kik arra a figyelmet felhívták, *N a g y I m r e* volt.¹⁾ Az ő figyelmeztetése és a Nemzeti Múzeum részéről nyert kiküldetés nyújtottak alkalmat nekem arra, hogy e valóban érdekes könyvtárral megismerkedjem s az ott találtakról jelenleg beszámoljak.

Német-Újbár, a kihalt Németújbári (Güssingi) grófok fészke, a XVI. század elején a Batthyányak birtokába jutott. A pálosok rendjének ottani társháza az idők viszontagságai közt csakhamar feloszlott, a XVI. században már nyomát sem találjuk, s helyébe a XVII. században a sz. ferenczrendiek conventje lép, a tulajdonos Batthyányak által alapítva, bőven megajándékozva, és be neficiummokkal ellátva. Ők viselnek gondot a család sírboltjára is.

A zárdá alapítási éve 1641. Legnagyobb jóltevője Batthyány Ádám czász. kir. kamarás, királyi főasztalnok s a Dunáninnyi hadak fővezére volt (szül. 1610. meghalt 1659. márcz. 15-én), ki 1649-iki adománylevelével²⁾ a kolostornak úgyszólván mai szerve

¹⁾ Győri tört. és régész. füzetek. III. 1865. 55 l.

²⁾ Közölve Illés Ferencz által a M. Sion. VI. 1868. 923 l.

zetét s jövedelmeit állapította meg. A zárdának ezen aránylag fiatal volta okozza, hogy annak régibb iratai nincsenek, a kutató hiába keres itt adatokat Manliusnak a XVI. század második felében ott virágzott vándornyomdájára, a Batthyány családra. Az előbbieket nyom nélkül elvesztek, az utóbbiakat a körmendi családi levéltár őrzi. Legérdekesebb a zárda iratai közt egy be-kötött könyv, mely 1653-tól kezdve a családi sírboltban elteme-tett Batthyányak nevét tartalmazza, rövid életrajzi adatokkal. A genealogus nem érdektelen dátumokat nyerhet belőle.

A zárdának legnagyobb kincsét könyvtára képezi. Ez két földszinti terem tölt meg. A könyvek száma ötödfélezer körül jár. Az egész anyag két csoportra oszlik: katolikus és akatho-likus könyvtárra, mely utóbbiaknak zömét Batthyány Boldizsár könyvei alkotják.

Batthyány Boldizsár (e néven a családban harmadik), a híres hadvezér, Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek veje (meghalt 1590-ben), a fegyverek zöreje közt is talált időt és al-kalmat gazdag könyvgyűjtemény összehozására. Sok incunabu-lum, kézirat s nyomtatott könyv viseli boritékán a tulajdonos aláírását: Balthazaris Batthyány. Az ő gyűjteményéből valók a protestáns irodalom első termékei, Luther, Melancton stb. munkái, oly teljes sorozatban, mely ritkítja párját. Sajnos, hogy némelyiknek, különösen egyes röpiratoknak, csak címlapja ma-radt meg, a munka maga a colligatumból kitépetett.

Mintegy ötven incunabulumot őriz a zárda könyvtára, töb-bön érdekes feljegyzés is látható, ezeknek bővebb megvizsgálá-sára azonban időm kimért volna miatt nem terjeszkedhettem ki.

Régi magyar nyomtatványai a könyvtárnak aránylag nincse-nek oly nagy számmal, mint várnók. A melyek általában véve minden zárda könyvtárában feltalálhatók, itt is megvannak. Ilyenek Lépes Bálint (Szabó Károly R. M. K. 469. sz.), Sallai István (Sz. K. 595) munkái, Pázmány Két rövid könyvecskéje a szent írásról és a szentegyházról, két példányban (Sz. K. 552), Káldi Prédikációi (Sz. K. 601), Bibliája (Sz. K. 551. sz.) Leg-főbb figyelmemet a régi németújvári nyomda termékeire fordí-tottam, s csakugyan szerencsém is volt találni egy magyar nyomtatványt 1583-ból, mely eddigelő teljesen ismeretlen.

E munka Clusius Károlynak latin-magyar növényjegyzéke, melynek 1584-iki antwerpeni kiadását (Sz. K. 205. sz.) ismertük eddig legrégibbnek. Ezen, nyelvi tekintetben igen fontos növényjegyzéknek, melyet Czwittinger Specimenében újra kiadott, legelső kiadása hazánkban, Németújvárott jelent meg, s ennek eddig, tudunkkal, egyetlen példányát a németújvári zárda őrzi.

A munka teljes czíme:

Clusius Károly. Stirpium Nomenclator Pannonicus.
Auhore Carolo Clvsio Atrebante.

Nil natura parit casu, sed maximus Author
Vult nosci in rebus, quae sua facta docent.
Vos igitur medicae studiosi Pannonnes artis,
Has varias stirpes noscere ne pigeat.
Clusius illarum vulgari nomina voce
Scripsit: vt hoc studium quilibet vsque iuuet.

S. B.

(Az a z Stephanus Beythe.)

Impressum Nemetvyvvarini per Iohannem Manlium. Anno
M.D.LXXXIII.

Kis 8-r. 2 ív. 16 számozatlan lap. Az utolsó lap üres.

Ha ez egy adalék sem érdektelen, azt hiszem, még sokkal fontosabb és értékesebb az, a mit a könyvtár kéziratai nyújtanak. A mint legnagyobb figyelmemet ezekre fordítottam: legyen szabad most is ezekről bővebben megemlékezmem.

1. A könyvtár kéziratai.

A németújvári zárda-könyvtár kéziratai nincsenek nagy számmal. Mindössze 34 darab van. De ezek között öt magyar vonatkozású, melyek reánk vagy írójuk, vagy a bennök foglalt feljegyzések miatt kiváló fontosságúak; egy meg épen magyar nyelvemlék, a XV. század második feléből, 1470-ből, s így ennek és a benne megőrzött nyelvkincsnek ismertetésére nagyobb teret kell szentelnem. Ezért a kéziratokat három csoportra osztva,

ismertetem először azoknak legnagyobb csoportját, a külföldieket, melyek azonban részint a könyv-árakra, részint egykori tulajdonosaikra gyakran érdekes feljegyzéseket tartalmaznak:

1. *Sermones Sacri*. XV. századi papircodex. Fol. Borítékán e jegyzet: Anno domini millesimo quadringentesimo sexagesimo octavo comparavi istum librum pro tribus florenis.

2. *Sermones sacri et tractatus theologici*. Ez utóbbiak között: *Tractatus magistri Henrici de Hassia*. XV. száz. pap. cod. Fol.

3. a) Német versezet vallásos tartalommal.

b) *Lantrecht puch, wie man ein ygleich sache richten sol.*

c) Az elsőhöz hasonló versezet. (Ebben egy fejezet végén ez évszám: 1462) XV. századi pap. cod. Fol.

4. *Summa de casibus conscientiae, quam comparavit frater Bartholomaeus ordinis fratrum praedicatorum in civitate Pisana. Colophon*: Explicit summa de casibus conscientiae, quam compilavit frater Bartholomaeus ordinis fratrum praedicatorum, qui fuit doctor decretorum; consumatum fuit hoc opus in civitate Pysana per dictum fratrem Bartholomaeum ordinis praedicatorum anno domini M^o.CCC.XXXVIII. mense Decembris, tempore beatissimi patris et domini domini Benedicti papae duodecimi. Praedictus autem Bartholomaeus compositor huius libri obiit anno domini M^o.CCC^o.XLVII°. secunda die Julii, cuius anima requiescat in pace. Comparatus est iste liber per venerabilem virum fratrem Nicolaum ordinis heremitarum s. Pauli primi heremitaie, priorem provincialem Poloniae, et est conscriptus in monasterio Czaustochowiensi, sito in Claro Monte, consecrato in honorem beatae virginis Mariae, per Nicolaum Thost, finitus proxima feria V. post Jacobi, anno Domini M^o.CCCC. duodecimo.

Az első levelen XV. századi kéz ezeket írta: Iste liber sumpma Pysani est fratrum heremitarum sancti Pauli heremitaie beatae Mariae virginis in Czaustochowa in Polonia. (*Más XV. századi kéz* :) Quem librum ego frater Stephanus a priore eiusdem provinciae tempore caniculi (?) comparavi 3 florenis auri, quos solvi . . . (a többi olvashatlan.) XV. száz. pap. cod. Fol.

5. *Notationes in libros ethicorum Aristotelis*. XV. száz. pap. cod. Fol. Aristoteles ethikájának 1494-iki kölni kiadásához kötve. Batthyány Boldizsár könyveiből való.

6. *Quaestiones super libro sententiarum quarto Thomae de Argentina*. XV. száz. pap. cod. Fol.

Az első levelen XV. századi irással: *Iste liber pertinet ad Vallem beatae virginis prope Posonium*. Később Batthyány Boldizsáré volt.

7. *Sant Anshelmus frag von vnsers herren marter*. XV. száz. pap. cod. 12-rét.

8. Német kézirat, elején végén csonka, vallásos tartalmú egyveleg, imádságok, beszédek, sz. Osvald élete versekben stb. XV. száz. pap. cod. Kis 4r.

9. *Von der anngst vnsers herrnn, die er am Ollperg gehabt hat*. XV. száz. pap. cod. Kis 4-r. Végén rubrummal e név: *Adam von Kutzpuchel*, hihetőleg az író neve.

10. *Liber figurarum*. XIV. száz. pap. cod. Fol. *Colophon*: *Explicit liber figurarum in die sancti Fabiani anno domini M^o.CCC^o. nonagesimo septimo. Explicit hoc totum, infunde michi precium Johannes plebanus*.

11. *Die Bibel noch dem lattin in dutsche gemacht blöszlich nach dem text*. XV. száz. pap. kézirat. Fol.

12. a) *Liber sancti Augustini de regula verae fidei*.

b) *Sermones de adventu Domini*.

c) *Breviloquium magistri Bonaventurae*.

d) *Tractatus fratris Thomae de articulis* stb. XV. száz. pap. cod. Fol. Batthyány Boldizsár könyveiből való.

13. *Varii tractatus de sacramentis, de fide, de matrimonio etc*. XV. száz. pap. cod. Fol. *Colophon*: *Explicit penitentionale per manus et non per pedes sub disciplina magistri Gregorii in Ludbrega, anno Domini M^o.CCCC^o. sexagesimo octavo, feria tertia post festum sancti*

Gregorii papae. Si bene scripsissem, nomen meum etiam imposuissem. Hew male male (*sic*) finivi, quia scribere nescivi.

Az utolsó levelen a XVI. száz. elejéről ezen feljegyzés olvasható: *Iste liber est domi... a put Kapruncha.*

14. *Sermones sacri.* XV. száz. pap. cod. 4-rét. Eleje csonka.

15. a) *Sermones sacri.*

b) *Természetrajzi jegyzetek* egyes állatokról, rajzokkal, latinúl. XV. száz. pap. cod. 4-rét.

A könyvtáblára a XV. század végén egy kéz ezt írta: *Liber fratri Thomae de Zobocchyna ad usum.* Ez alatt későbbi kézzel e jegyzet: *Anno domini millesimo quingentesimo tricessimo secundo impiissimus caesar Turcarum intravit in regnum Hungariae iuxta Drawam et Muram, combussit maximam partem regni eiusdem, et aliam partem regni Alemaniae; in festo vero Mathaei apostoli et ewangelistae cum reversus fuit, combussit maiorem partem regni Sclavoniae, qui caesar Turcarum cum sua potestate et exercitibus una nocte pernoctavit in campo Warasdiensi.*

16. *Értekezés a tíz parancsolatról* német nyelven. XV. száz. pap. cod. 4-r.

17. a) *Sermones sacri.*

b) *Miracula des. Katherina* (vége csonka.) XV. száz. pap. cod. 4-r.

18. *Liber apparitionum et visionum beatae Mariae virginis seu »Flos Coelestis.«* Végén két festett kép. XVI. száz. pap. cod. 4-r. *Colophon:* *Explicit speculum gloriosae virginis Mariae 1519. in festo Magdalena.* Batthyány Boldizsár könyveiből való.

19. a) *Liber Nicolai de practica medicina.*

Colophon: *Finito libro referamus gratia Christo. Anno Domini 14. LVIII. iar Conradus Schober.*

b) *Liber Hebenn Mesue de medicinis* (vége csonka.) XV. száz. pap. cod. 4-r.

20. *Olasz szent beszédek.* XV. sz. pap. cod. 4-r.

21. a) *Fratri Conradini sermones de sanctis.* (Hártya.)

b) *Fratri Conradini salutationes vir-*

ginis gloriosae, quod dicitur »Speculum Mariae.« (Papir.)

- c) *Quadragesimale de sermonibus fratris Conradini de ordine minorum.* (Papir.) XV. száz. hártya és pap. cod. 4-r.

22. *Német munka az erényekről.* (Daz püchel lernt was tugent vnd warnt vns vor vntugent.) XV. száz. pap. cod. 4-r. Vége csonka.

23. a) *Synonyma herbarum.*

- b) *Alberti Rosa Mundi,* s egyéb természetrajzi és orvostani értekezések német és latin nyelven. XV. száz. pap. cod. 4-r.

24. *Ordo missalis fratrum minorum.* XIV. száz hártya cod. Kis 4-r. Batthyány Boldizsár könyveiből való.

25. a) *Granum totius sacrae theologiae.* (Latin rímes versekben.)

- b) *Speculum humanae salvationis. Colophon:* Explicit speculum humanae salvationis sub anno Domini millesimo quadingentesimo septuagesimo tertio. XV. száz. pap. cod. 4-r.

26. *Ordo missalis fratrum minorum.* XIV. száz hártya cod. Kis 4-r.

27. *Breviarium.* XIV. száz. hártya cod. 12 r. Végén XV. századi papirtoldalékkal.

28. a) *Replica cuiusdam monachi in Bohemos.*
Végén: 1521. annorum Christi die natalis Priscaevirginis.

- b) *Tractatus de veritate ewangelistarum.*
Végén: 1521. feria IIII. quatuor temporum ante Trinitatis hora 23. finit quam festine, cum non pauca infirmitate corporis.

c) *Replica contra apologiam minorem.* *Végén:* Replicator completus XI. die Marci anno 1504. Responsor 1518. die 19. Februarii finit.

- d) *Excerptum ex Johanne de Gerson etc.* XVI. száz. papir cod. 4-r. Colligatum Luther egykorúlag megjelent műveihez kötve.

2. Magyar vonatkozású kéziratok.

1. Magyarországi Missale. XIII. száz. hártya cod. Egyhasábos. 4-r. 262. levél

A Missale eleje hiányos, a szöveget naptár előzi meg, melyből azonban (1—2 levél) csakis május—augusztus hónapok vannak meg. Ezekben a magyar szentek, sz. László, sz. István, illető helyeiken előfordulnak.

A 3-ik levélen kezdődik a Missale: Incipit ordo qualiter presbyter se debeat ad missam praeparare. A 10-ik levelen kezdődik a Canon. Az előtte lévő kép tollrajz, sárgával és pirossal kiszínezve; különben igen primitív rajz.

A codex magyar eredetét, azonfelül, hogy az imák mindenütt »N. rex noster«-ről szólnak, különösen mutatja a 212-ik levelen olvasható marginális betoldás, melynek írása a codexével egy vagy igen közel korú. E betoldás a következő: Deus qui beatum Ladizlaum regem nostrum et confessorem tuum... transtulisti ad gloriam... (*olvashatlan*), ut quem rectorem habuimus in terris, eius modo rectorem sentiamus in coelis. Per dominum etc.

A 117-ik levelen későbbi XIV. századi kéz a lap szélére e szavakat írta: Magnifico et potenti viro Nicolao bano totius Sclavoniae. Miklós nevű szlavoniai bán a XIV. században több volt. Így 1322—1324, 1344—1348, 1353—1356 stb. Az írás jellege azonban határozottan a XIV. század első felére vall.

Az 1-ső levél alján végre a következő jegyzet áll: Feria sexta proxima post festum... Domini est dedicatio altaris beati (Marci?) apostoli anno eiusdem Millesimo CCC^o.XL.VII°.

Az előadottakból, azt hiszem, kétségtelenül kiviláglik, hogy a jelen Missale egy magyarországi egyháznál volt használatban. Melyiknél? — arra nézve a codexben semmi támpontot nem nyerünk. De így is, szaporítván egygyel az oly ritka XIII. száz. magyarorsz. missalékszámát, bibliographiai fontossága igen nagy.

2. Magyarországi Breviarium. XV. századi egyhasábos pap. cod. 4-r. 344 levél. Közben több levél üres (így 309—314.) A 327—355 levelek egerek által sokat szenvedtek.

Elől naptár magyar szentekkel. Közben egyes napoknál feljegyzések. Így márcz. 19-énél: Anno et 1492 (*így*) obiit magnificus Stephanus Weibach. Május 21-énél: Anno Domini 1492 obiit

dominus Johannes altaris et plebanus de Schiz. (Hihetőleg a zalamegyei Schützen, Lövő, hol a pálosoknak rendházuk volt). A naptár után néhány levél hiányzik, s így a breviarium eleje csonka.

Végén a colophon: *Finitus est liber praesens in profesto sancti Dyonisii anno LXX°.*

Batthyány Boldizsár könyveiből való. A breviarium a naptárban előjövő magyar szentekből s feljegyzéseiből következőleg valószínűleg magyar eredetű, még pedig hihetőleg az ország nyugati határán volt valamely rendház tulajdonában. Erre mutat a Schützen helynév, mely Sopron-, Vas- és Zalamegyében fekvő Lövőkire vonatkozhatik.

3. Erdélyi Breviarium. XV. századi kéthasábos gonddal írott hártya cod. 4-r. 365 levél.

Elején 1—7 levél calendarium, melyben magyar szentek is előjönnek, így: jun. 27-én Ladislai regis, aug. 20 án Stephani regis Hungariae, nov. 5-én Emerici ducis.

8—363a Breviarium.

363—363. Pótlások más kézzel.

A breviarium végén felváltva veres és kék sorokkal a következő colophon olvasható, melyből világosan kitűnik, hogy e breviarium 1462-ben Erdélyben íratott:

Explicit iste liber breviarii secundo die festi circumcissionis Domini anno eiusdem millesimo quadringentesimo sexagesimo secundo, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini domini Pii papae secundi, regnante serenissimo principe et domino domino Mathia Dei gratia rege Hungariae etc. Tunc per mortem in Christo patris et domini domini Mathei episcopi Transilvani eiusdem episcopatus vacante.

Nemcsak ezen pontos időmeghatározás teszi a szóbanforgó kéziratot reánk nézve kiváló érdekűvé; növelik értékét a benne található jegyzetek s feljegyzések. Így a szöveget megelőző tiszta levelen több ima után Janus Pannoniusnak egy verse olvasható:

*Io. episcopi Quinqueecclesiensis de
Epiphania Domini carmen.*

Janus Pannoniusnak jelen verse nem ismeretlen. A kiadások, Sambucusé és az utrechti tartalmazzák. A jelen kéziratnak fontossága másban áll. Teleki nem akarta e vers szerzőjét Janus Pannoniusban felismerni, s ezt a következővel indokolja: »Ceterum totum hoc carmen non Jani, sed barbari nescio cuius rudem foetum esse facile sentiet, qui modo naso voluerit uti. Nec manuscriptum habet, nec ullae praeter Sambucinam editiones, quae ante illum prodierunt.«¹⁾ Sambucus kiadása 1569-ben jelent meg, ennek korát pedig kéziratunk s illetőleg e vers írásának kora sokkal megelőzi; s így azt e vers legrégebb s egyetlen kéziratának tekinthetjük, mert az a Janus Pannonius verseit tartalmazó codexekből hiányzik. Telekinek érve tehát tovább nem tartható fönn; belső okokból kell erre hivatottnak eldöntenie, jogosan viseli-e e költemény Janus Pannonius nevét.

Ugyanazon kéz, mely e verset feljegyzé, még többet is jegyzett a lapszélékre, melyekből világos, hogy a feljegyzések a XVI-ik század legelső éveiben történtek. Nevezetes különösen, hogy e jegyzetek közül kettő Geréb László erdélyi püspökre vonatkozik, kinek a feljegyző úgylátszik nagy tisztelője volt. Így a 4-ik levél alján olvassuk: Reverendissimus dominus Ladislaus Gereb episcopus primum XXVII. annorum Tr(anssylvanensis), deinde Colocensis archiepiscopus, in pago hereditario Telek nuncupato in die sanctae Annae diem obiit. Sub arce sua Attya apud fratres minores sepultus. (Más egykorú kéz hozzáírta az évszámot: 1507.)

A 12. és 13. levelek közt egy hártadarabon egy imádság látható, mely fölül az előbbi kéz ezeket írta: Hoc canticum reverendissimus dominus Ladislaus Gereb de Vyingart regis Matthiae consobrinus, episcopus primum Transsylvanensis, postea Colocensis archiepiscopus exaravit sua manu. (Következik az imádság.)

A gondos feljegyző az erdélyi egyházra vonatkozólag is tett jegyzetet a naptárban november 12-éhez, mely a következő: Hic ecclesia Tr(anssylvana) 1500. cepit facere officium de beato

¹⁾ Jani Pannonii Poëmata. Trajecti ad Rhenum. 1784. I. 659. lap. Egyébként kéziratunk és az utrechti kiadás közt nincs sok eltérés. 4-ik vers. kézirat triumphum, kiadás triumphis. 15-ik vers. kézirat de promunt, kiad. de ponunt. 22-ik vers. kézír. re cedunt, kiad. re deunt. A többi megegyezik.

Joanne Elemosinario quot annis repetendo, cuius sacrum corpus ex Constantinopoli Budam regi Matthiae a Turcorum imperatore dono missum fuit 1489.

A naptárban september 8-ánál még ezen később kori jegyzet olvasható: 1563. isto die coronatus est rex Maximilianus Posonii in ecclesia s. Martini in regem Hungariae et sequente die coronata est regina.

4. Theologiai munka. XV. száz. kéthasábos pap. cod. 4-r. 170 levél. Irta Patai Imre 1471. és 1472. években.

1—135 levél. Compendium theologiae veritatis. *Colophonja*: Explicit compendium theologiae veritatis, de quo laudetur Deus gloriosus in saecula saeculorum amen. Per manus Emerici de Patha in vigilia nativitatis Mariae virginis anno Domini M.CCCC. 71°.

135—141^a lev. Fragmenta theologica.

142—170 lev. Tractatus theologicus. Végén ez évszám: 1472.

A borítékon XV. század végétől való írással a codex provenientijára nézve ezeket olvassuk: Iste liber concessus est loco Remetincz perpetue. Remetincz vagy Remetincz Horvátországban van; a pálosoknak volt ott társháza. A könyv későbbi tulajdonosa Batthyány Boldizsár volt.

5. Vallásos tartalmú XV. századi kéthasábo papir kézirat. Fol. 181. levél. Irta a váradi iskolában Szegedi László mester vezetése alatt Gordovai János 1444-ben.

1—173 lev. Libri coelestes revelationum Dei beatae Brigittae principissae Veritiae de regno Sweciae.

173—178 lev. Epistola Solitaria ad reges.

178—181 lev. Vallásos jegyzetek.

A colophon a 178-ik levelen van, s a következő: Explicit iste liber per manus Johannis de Gordowa sub anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto, in scola Varadiensi sub disciplina venerabilis magistri Ladislai de Segedino etc. Item finivi sabbato ante dominicam, qua cantatur post

resurrectionem videlicet: Cantate Domino cantium novum alleluya. Laudetur Deus omnipotens et pia mater eius et tota coelestis curia in saecula saeculorum amen.

A kézirat tábláján annak provenienciájára vonatkozólag több jegyzet van. Igy XV. századi rubrummal: Iste liber est fratrum heremitarum videlicet Brigida. Későbbi XVI. századi kézzel: Iste liber pertinet ad Zalonok. (Szalonok, Vas megyében.) Utóbb a könyv Batthyány Boldizsár birtokába került.

A codex másolója, mint említettem, Gordovai János. Gordova Horvátországban Kőrösmegyében fekszik, a régi Fáncsi-családnak ősi fészke, mely róla írta nemesi előnevét. A Fáncsi de Gordova-család abban az időben, a XV. század elején nagy szerepet játszott, különösen Horvátországban. Gordovai László Horvátország és Dalmatia bánja volt, Zsigmond király különös kegyeltje, ki neki több ízben adományoz terjedelmes birtokokat. Valjon ugyanezen hatalmas családból származott-e Gordovai János? — a Fáncsi-család leszármazásának alapos ismerete nélkül eldönteni nem merem; de nincs kizárva a lehetőség. Mint előkelő ifjú tanulhatott a váradi iskolában, s leírhatta a szóbanforgó codexet, mely hihetőleg tanítóinak felügyelete alatt s utasításaira készült.

3. A német újvári magyar nyelvemlék.

A budapesti tudományegyetem könyvtárának kéziratai közt van egy (Cod. Lat. Saec. XV. N°. 98), mely hosszú ideig ismeretlen maradván, annak idejében a szakférfiak közt nagy feltűnést okozott. E kézirat, mely ekkoráig kiadva nincs s különben datálatlan, csakis írásának jellege utal a XV. századra, vasárnapi szentbeszédeket tartalmaz egyes evangeliumi témák fölött. Fontossága abban áll, hogy annak írója a latin szöveg közé számos kifejezésnek magyar jelentését is beleírta, egyfolytában az illető szavak után. Látszik tehát, hogy e prédikációk oly pap számára készültek, ki a néphez annak nyelvén szokott beszélni; s hogy az a prédikálás közben meg ne akadjon, s a ritkább latin szavak magyar jelentése mindjárt keze ügyében legyen, azon a codexíró a magyar interpretálás által segített.

Szakasztott ilyen a németújvári nyelvemlék berendezése is; melynek becse az egyetemi könyvtárénál még annyival nagyobb, mert a kézirat datálva van, s így nem kell annak korára a nyelvből s az írásból, — melyek hosszabb időközre nézve tán irányadók lehetnek, de pontos időmeghatározásra nem elegendők, — következtetést vonni.

A szóban forgó nyelvemlék egy XV. századi egyhasábos 4-rétű papircodex, 384 levéllel, mindvégig egy kézzel írva (leszámítva az alább említendő lapszéli s a latin kifejezések fölé írt magyar szavakat.)

Colophonja az utolsó levelen:

Dum finis est bonus factum laudabile totum.

Anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo.

Írójára nézve semmi támaszpontot nem találtam a codexben, valószínűnek tartom azonban, hogy sz.-ferenczrendi vagy pálos barát volt, ki a föld népével sokat érintkező rendtársai számára compilálta a prédikációkat. Kora, mint a colophon mondja: 1470. Tekintve, hogy kevés nyelvemlékünk van, mely régiségre nézve ezt fölülmúltná, legyen szabad e legfontosabb németújvári kézirat ismertetésére s főleg a benne megőrzött szókinés közlésére nagyobb teret fordítanom.

A codex mindvégig szent beszédekert tartalmaz, az evangéliumokból vett szövegekről, közben sok magyar szóval. Még pedig kétféle módon.

Először is a codex írója a latin szöveggel egyfolytában, tehát egy sorban, adja sok kifejezés fordítását. E magyar szavak tehát a codex iratásával egykorúak, s az 1470-iki magyar nyelvet adják elénk. Így például:

175. levelen: Ista sunt deliramenta vulgo elmetelensegek.

181. levelen. Ecce homo vorax, zabalo, et potator vini.

192. levelen. Et iterum frustra, helyaba, oratio dirigitur ad Deum.

197. levelen. Deinde visus est plus quam quingentis fratribus, tebenec hognemwithzaznak, novissimo autem

tanquam abortino, erethlen gyermeknek, visus est michi.

202. levelen. Tertia virtus est caritas, ratio consequenter dicit, ante omnia autem mutuam caritatem habentes, egymasshoz való szerelmek legyen. Quarta virtus est hospitalitas, hanc subdit ibi hospitales in vicem, egymasnak gazdalkodok legyenek.

322. levelen: Manifesta sunt autem opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, rutsag, impudicitia, zemeremtelelenség, luxuria, ydolorum servitus, venéfitia, merégalcothas, inimicitiae, ellensegeth, contentiones, fedeseg, aemulationes et invidiae, irae, rixae, haborusag, dissensiones, vizzavanasog, sectae haereses, heretneksegh, stb. ¹⁾

Egy másik kéz, de írásából és a nyelvből itélve még XV. századi, a latin szöveg egyes szavai fölé vagy a lapszélékre írta azok magyar jelentését. Sőt még ezenfelül itt-ott egyes szavakat, kifejezéseket is, melyeknek latin megfelelő kitélt a szövegben nem találunk, de a melyekre a prédikálónak beszédje fonalán egyes átmeneteknél szüksége volt. Innen van, hogy az alább közlendő teljes sorozatban némely szónak nincs megfelelő latin kifejezése, s néhol a magyar szó jelentésben nem egyezik meg a hozzá legközelebb álló latin szóval, a mely fölé iratott.

A codex provenientiájára nézve felemlítem még a szöveget megelőző tiszta hártylevelen olvasható följegyzést (XV. sz. végéről vagy a XVI. sz. elejéről való kézzel): *Liberde Remetyncz*, mely az előbb említett remetinecz pátos kolostorra utal. Később a könyv Batthyány Boldizsár tulajdonába jutott.

* * *

Az alábbiakban közlöm a codexben lévő magyar szókinccset teljességében, megjelölve a levelet, melyen található s hozzátéve a latin megfelelő kifejezést:

¹⁾ Az ily módon följegyzett magyar szavak és kifejezések az alábbi sorozatban ritkított betűkkel közöltetnek. A szavak előtt álló szám a codex illető levelét jelenti. Megjegyzem, hogy a pontozott ý helyett mindig egyszerű y iratik; mert az előbbinek ez esetben palaeographiai fontossága nincs.

Levél.

1. bozo alas — ultio
fel hithe — Samaritanus
pekethetik — conspue-
runt
caromlottak — illuserunt
panazolvan — conquerendo
3. romlas — ruina
seregvel — turmis
4. estwer — maciei
istentwl vagyon — est ex Deo
5. erdenged vagyon — demo-
nium habes
keresse — querat
tartanga — servaverit
nem esmer — non gustabit
Abraham athanktwl — patre
nostro A.
kye tyzed magadath — te
ipsum facis
6. erulne vala — exultaverit
megewrele — gavisus est
byzonnawal-byzonnawal —
amen-amen
ragadanak, venek — rapue-
runt
eteth megkeweznek — iace-
rent in eum (lapides)
7. zolosma — officia divina
8. en binemnek zawa — verba
delictorum meorum
9. kedwes — gratus
10. terwenkedes — iuris actio
12. hythtwl zacadoth —
schismatici
13. zabottatas eren valo — ?
16. terven serent valo — legalis
jol megvadolasa — legitima
accusatio
17. kegelmezny — dispen-
sare
19. gorsob — ardentior
tulaydansagakat — con-
ditiones
21. nem lezen vanalatya — non
dirigetur

Levél.

23. perwisele — causidicus
zaygodas — rumor
alkolmash — congruen-
tem
procuratorsagrol — de advo-
catione
nilvan valo — explicite
25. zoros temlecek — ad artum
monasterium
28. el vizik — abducunt
30. tereytek — straverunt
31. parkanyal — vallo
haborgacha — impugnat
32. tunasagoth — ignaviam
thwnyasagh — ignaviam
33. navalya — adversitas
34. tetemeuel — cum effectu
buchulettesseget — solenni-
tatem
37. kementh — densum
kernel meteltetet zolga —
servus circumcisis
42. anazentheghaz zerezese — de-
cretum
47. kisebeytene — refacillaret
Symonnak keth hugaua —
S. consobrini
49. halomra — collem (ascendit)
fohaszkodasokal —
singultibus
51. tudyatok hogyezket
napvtan mikoron
husveti baran (igy)
eznek emberfya el-
arultatyk hogjfezet-
tessek — scitis quia post
biduum pasca fiet et filius
hominis tradetur ut cruci-
figatur
elyamulas — stupor
55. marthotkynerth — in-
tinctum panem
56. weztegyetwen — sedando
wetekedeseket — con-
tentionem

Levél.

- halaluckal — citra mortem
 57. meg gyeryedeth — estu-
 ans
 62. tegy tanosagot hozyam —
 testimonium perhibe
 63. tekereg woth — girabat
 kolthoganak — pulsa-
 verunt
 64. nagyayth kezde — ele-
 vat planctum magnum
 hvlatya — lacrimis rigat
 chudalathus kepen —
 miro modo
 zakala ky nywen —
 depilatus
 lam nem tethzik em-
 bernek — tamen non
 videtur homo
 keges ana Maria, az
 nepek keze megen
 vala minth meheth
 wala (*oldaljegyzet*)
 65. werew zarazto — fanale?
 66. elhalatathnek — differ-
 rentur
 67. helhalastas — dilatio
 69. az barzon palastoth —
 purpura
 ketheleneytek — anga-
 riaverunt
 70. hanyatha — sumpnum?
 tompa — obtusus
 71. zazlo — banderia
 veragos — florida
 72. nagy titkos bezed —
 misterium
 menden zeplwth —
 omne dedecus
 bozusagoth — contume-
 liam
 73. vtalatos — despectus
 74. ez chereth — cambium
 75. ronchyca — vas
 78. megalwt — coagulatus
 (pl. vér)

Levél.

- fedeze — involvit
 79. reninchenek? — mo-
 veant
 80. garlosagus — misera
 zernyw — indecorus
 zepsegh — decus
 herwadothossagh—
 linor
 81. wgyanmegyoluadok
 wala — ex tota liquefie-
 bam
 83. felemelywolt heyaba
 — frustra tensae
 heruadatussag — pa-
 vor
 84. bwasag nekwl — sine
 libidine
 parancholatoth —
 imperium
 85. zolgaltatast — exe-
 quias
 86. zoros kernekwzes —
 arta septa
 melalnok chereth —
 quam nequam vicem
 vidamsagnak — sere-
 nitatis
 87. thyzes — flammeus
 88. moly — tineae
 elvezy — pascit
 gethry — afficit
 hozyayok leythenk
 — suscepimus condescen-
 dere
 arolya — venalem habet
 somanyo ezethad —
 fermentum
 89. mostohanyaual — no-
 vercam suam
 90. kwzwlesevtel (*igy*) —
 conversationem
 91. bemenuen — introeuntes
 94. genge — delicatum
 haloth — funus
 95. eleseb — prima

Levél. m e g y o d a t l a n — insoluto h a l a l a t u s g y a r l o b o l — ex mortali vellere e l e i o z a g b o l — ex vitali virtute 96. v i d a m — blandus 97. n e h a l a g a s s u k — non differamus e n y e m h e z r a g a t h — adhesit faucibus meis k i a z n a k — exsiccantur m e g v t a l a t o k — despexisti m e g k a r o m l a k — subsanabo vos 98. e p e h e n k — restauremus y e g b e l i z i z t h u l — matris desponsatis 100. e r d e g c h a l a d s a g a n a k — operatione Satanae m e g r e m e y t h e n e y — provocaret 101. m e g r e z e t w e n — abiurgando s e b e k n e k h e l e t h — cicatrices' v i r a g o s — floridus v a l a n i — confiteri y o k e d w e m l e n — bene placui 102. v a l y o k v a l a — sperabamus f e d i k v e l e — cum eo contendendo z i d a l m a z n i — conviciando k e m e n b e z e d e k k e l — asperitate verborum 103. a l d o z o t — voluit t h a m a z t — suscitabit t e t e t e — ostendit b e h i n a y a k — invitarent o c o s s a g r a v a l o t e t h e t e s — cautio a h l e s b e l — de insidiis 104. b e l a l k o n o n s a k — ad vespertatis	Levél. l e m e k k e k r e (i g y) — frustra 105. b e k e s e g n e k l a t a s a — visio pacis m e n e s w k — eorum progressus e g b e n m e n n e k v o t — congressus b e z e l n e k v o t — conferebant 107. z a n a b a n a — dissensio 108. e g e n e s — concors v e l e k e d e s — coniectura t h e t e t h w s — fantasticum 109. b i z a d a l m a t — experimentum t e s t e s s e g — corpulentia 110. m e g r a g a s — masticatio k a r a m l a t i k — illudetur a l d o z e k — oblatus est 111. t u l a d u n s a g o g b a n — conditionibus f e r e f e r e n c h e n e k (i g y) p r o p h e t a y a — propheta suae calamitatis h i v e s s e g e t h — refrigerium b a n a t n e k w l — sine dolore 112. f o h a s k o d a s — gemitus m e g z e n e n e k — requiescant z e r e l m e l m e g a b r a z t a t o t h — caritate informata a y a i t a t h o s — devotione fervida g e n e r w s e g e k e t h — delitias 113. v a l u a m — profitendo 114. b y z o n s a g z e r e n t — secundum rei veritatem 115. g a l a z a s t u l — a confusione p e l d a b e z e d e t — parabolam 116. m e g g y e z e d — subiugabis f e l e b r e d — evigilans l e f o r d u l a — devertens t i e l e n s e g t e k — adversarius vester 118. m e g i r a t a n a k — scripta sunt

Levél.

- vronk Ihus isten fia Xpus
 — Jesus est Christus fi-
 lius dei
 erek eletek legen w ne-
 vebe — vitam aeternam
 habeatis in nomine eius
 kesergetek — plorabitis
 nem velik voth — non spe-
 rabant
 119. poharnok — pincerna
 vtalatus — odibilis
 the mer d w k b — grossior
 derekanal — dorso
 w a s o s t o r o k a l — scor-
 pionibus
 120. zeng — insonat
 alkoholmas helekbe — locis
 oportunis
 yelennen — specialiter
 megfoztvan haga — de-
 praedatam reliquit
 nem hatalmazyk — non
 praevalebit
 121. megyheruad — pa-
 lescit
 122. valasthas — oppcio
 zertelen valo bekeseg —
 pax inordinata
 tetetes — simulata pax
 123. fertehetes — mala pax
 tunya — tepidus
 zenvednem — ad patien-
 dum
 viselni (zenvedni) — ad
 supportationem
 kilemb kilembkepen — dif-
 ferenter
 zernyw zepiw — de-
 formis macula
 124. rewletes testeth — corpus
 fantasticum
 chodalatus kepen — miro
 modo
 meney kegesseg — superna
 clementia

Levél.

- megengeztelye — reconci-
 liet
 megvetethe — repulsa
 heresegy — insignia
 125. gezedelmet — triumphum
 zewl — hispida
 vadok — silvestria
 egelchek — misceamus
 126. kissebeytinoth (*igy*) — mit-
 tigabat.
 w nemes voren (*igy*) vol-
 tayerth — propter eius
 complexionis nobilitatem
 meg nem zakasztottak vona
 — non rupissent
 wnek talpa es gengeb volt
 hog nem ennekem ze-
 mem fenie (*a lap alsó
 szélén*)
 kinebety (*igy*) vot — alle-
 viabat
 eretelenyteteh — debili-
 tavit
 kytelenythe — compellen-
 tem
 127. valcagra — ?
 tisztasagra — in lavacrum
 gyazal — lugubritate
 elm etelen — insensate
 kiilente — expressit
 128. kepten valok — defectus
 sunt
 atkozok — maledici
 nem feneget vala — non
 comminabatur
 129. nem atkoz vala — non
 maledicebat
 sebel — stigmatē
 herwadattossagal — palore
 130. azaz elezi egmastol — di-
 spergit
 ez acalbol — ox hoc ovili
 131. pirulas — verecundia
 vanalatus legen — profi-
 cias ?

Levél.

- kenerwletesseget — viscera
(clausurit)
h a z a m n e p e t h — fa-
miliam meam
132. eh yele — signaculum
belegin — per signa sua
eghazi feyedelm — prae-
latus
degessegeth — morbidas
serkegetni — excitare
hegessege vagon — habet
acumen
berestul — de mercenario
nem tereyti meg — non re-
vocat
133. dagalos — contumax
regi ember — vetus homo
nomodya — concultat
g e g w — arrogantia
l a n k a t h — tabescit
zegenseget — ignominiam
134. f e g e l m e t h — disciplinas
alnoksagokat — dolos
vetkeztetny — ponit scan-
dalum
e l h a l l o g a t o d — dissimulas
calatcozas zaborusag — il-
lusio
r u t h s a g — immundicia
f e r t e z e t e s s e g — inpu-
dicitia
e t h e t e s — venificia
tevelgessek — sectae hae-
reses
atyamhoz — ad patrem
egymasnak — ad invicem
135. zomorvssagtok leszen ces-
meg — tristiciam habe-
bitis iterum
136. ydvessesege zomorvsaga —
tristicia salubris
nyegy fohascodik — ge-
miscit
vize — succus

Levél.

- gym vel wz — cerva
vegyeknek liliuma — lili-
um convallium
zeld — virescit
me fonyad (így) — arescit
zeld — viret
igen zorgalmatos io dolog-
ban — ?
137. olalkodik vtanna — insi-
diis
talpaual — cum plancta
fohascodie vala — suspi-
rabat.
iutandok — veniam
meg tepik — pili caligant
kizya a mergeth — hausto
veneno
hezakwl — evacuabitur
fenes — clarum
costolnya — gustare
138. alkoholmas — congruum
ydenek zucsege — oppor-
tunitas temporis
zoros zam — ratio districta
megzabottat — examinabit
ielen — nota
idenek nag ziksege — ca-
ristia temporis
d r a g a b — carius
139. p e r e l n y — iudicio con-
tendere
leselkedik — ?
kemenwl — obstinatione
legelesre — ad pascum
termesettenth — ?
140. idegeneknek — alienorum
leselkedik — insidians
f o z t a s r a — ad depre-
dandum
megfoztya — depredatur
megdegeseytlek — te in-
terficio
megelegeytlek — reficio
fias tikhöz — gallinae (as-
similat)

Levél.

- kikety — fovev ova
 141. meg ne degeselyenek — ne
 inficiantur
 keges per — pia lis
 142. vitez tarsinak — commili-
 tones
 ydegen herre mennek —
 ad loca aliena vadiunt
 iw nevenek — ?
 hatalmas — potens
 ingen nem cyhcahhath — ?
 nayascuddiek — ?
 oh ennekem merth en yde-
 gen feld miue essem meg
 hozula. (*Marg. jegyzet*)
 143. zeled — mitis
 nem igekezik — non in-
 tendit
 souanossagat — acedinem
 144. bozvsagoth — iniuriam
 ele vezel — iactura ?
 nilwan latod — vides ad
 experientiam
 zerteleneth — inordinat
 pustetya — vastat
 elmetelen — insanus
 beytha (?) — stolidus
 mas westel(?) — iac-
 tura
 145. termescet serent valo yo —
 bona naturalia
 lehelesre — ad respirandum
 146. elzeleswle — dilatatus
 meghizok — incrassatus
 kevago — latomus
 nem illenek neki — non
 expediret
 kedveben lezen — gratiam
 assecutus
 vice chazar — praepo-
 situs
 nomorgatho — oppressor
 bozut mondnak — conque-
 rentes
 azon kezbe — interim

Levél.

147. zoth zapareth — verba mul-
 tiplicat
 chachago — procax
 neluesnek — verboso
 a jelensegre — inminen-
 dum ?
 chnetetnek (*igy*) — compe-
 scuntur
 zenvedhete — tollerabilis
 bozvalasnak — vindictae
 148. elkiztet — disuadet
 adoman — datum
 149. minden byzonsagra — om-
 nem veritatem
 myndenth mith — quae-
 cumque
 vezen — accipiet
 150. teremtet alatoknak esmere-
 tire — ad notitiam crea-
 turarum
 velnetek — putatis
 vanalattia — ?
 151. elnugosik — occidit (sol)
 esmeg helere ter — ad lo-
 cum suum revertitur
 ros poztoban — pannis in-
 volutum
 meg hezagita magath —
 examinavit
 felwlniulla voth — extendebat
 152. lehaycha — reclinet
 belse vigasagot — interio-
 rem consolationem
 153. vakmerek — temerarii
 hitetlenek — infideles
 megigezed — redarguis
 154. kyvayak — effodiunt
 megcuphulla atyat — sub-
 sanat patrem
 honap-honap — procrastina-
 re
 bewen vetessek — large
 accipiatur
 negbel iw — ex quatuor
 causantur

Levél.

- allatnak neged reze — quadrans
 155. zerne — sordet
 batoreytatnak — animantur
 hirdethni — promulgare
 ketelensegem vagon reaya
 — mihi incumbit
 neg rendben — in quadruplici
 156. figeztwen — suspensum
 ah nag yeue zoth — verbum
 terribilissimum
 kwteles — religatus
 157. teredelmes — mendax (*igy*)
 158. becwletlenseg — irreverentia
 161. mohsag (*igy*) — voluptas
 162. zenethlen — cum instantia
 163. eneben ragadoth — in viscata
 teiekeketh — praedia
 megyteri — inflatur
 164. halastattatnak — differuntur
 nyacon wer — calaphizat
 165. mith eleyben tennem —
 quod ponam ante illum
 en aytom beteve vagon —
 iam hostium clausum est
 en gervekym en hazambavannak — pueri mei mecum sunt in cubili
 vegig maradand — perseveraverit
 coltaguan — pulsans
 w vntatasaherth — propter improbitatem
 coltogyatok — pulsate
 meg lely — inveniet
 coltogonalak megnittatik —
 pulsanti aperitur
 166. nemdee — numquid
 meney haberotul —
 ab aëris perturbatione

Levél.

- bynrevaloremelsekerth — ?
 167. bunbe keveredwen — peccatis involuti
 tekeletes malastoth — ?
 171. elk yztet — dehortatur
 172. mertek zerent — cum mensuratione
 menney zengese gh — harmonia
 174. hyzaltatnak — saginantur
 valoba — seriose
 175. elmetelensegek — deliramenta
 177. zantzandokkal — deliberate
 178. zantzandokal — deliberate
 180. mymywltonk zerenth — secundum modulum nostrum
 vayozyk — degit (homo)
 181. alkalmassak zerent — quantum commode
 kiztessem — movear
 buyasagra valo kez — pro lascivia
 zabalo — vorax
 182. eleth zerenth — secundum suam voluntatem usinae
 testi kenyer — panis materialis
 183. chodalkozny — vadit ad spectacula
 184. zanom — penitet me
 bozuallo — vindex
 bozuallas — ultio
 186. menden felserdwl —
 omnis adultus
 187. nem binre valo — non est vitiosa
 188. igen meghizek — incrasatus
 elteryedeth — dilatatus

Levél.

- meggyezte — increpative
vtanna maradoknak
— posterius
epyti azaz octotyá — aedificat
189. dereca — corpus
190. fegh — corripe
atallum vala — verebar
lenth zod (*így*) orgona zokban
vigadnak ez világban kedvek
re vannak — tenent tympanum
et cytharam, gaudent ad sonitum
organi
az ellen — contrarium
191. nakon veryen — colaphizeret
192. heyaba — frustra
193. yelenek — apparuit
megfeye (*így*) — exprobat
w nekik hitetlensegeth —
incredulitatem illorum
ziueknek kemensegeth —
duritiam cordis
azoknak — hiis
feltamadnay — resurexisse
menyetek zeles velagban —
euntes in mundum universum
hirdesetek — praedicate
minden allotnak azaz embere
knek — omni creaturae
hyendi — crediderit
codak — signa
azokat — eos
en nevembe erdegeth kivet
nek — in nomine meo demonia
eiicient
valamit mergest az merges
venereket (*így*) — et si
mortificum quid biberit
arth — nocebit

Levél.

- vetik — imponent (manus)
meg yogulnak — bene habebunt
mivtan — post quam
vetetek — assumptus est
atya istennek iogia felel —
ad dextras dei
menven — profecti
mendenvt — ubique
194. vr segeyten bezedeket
ereseytven kevetkezven
codakal — domino cooperante
et sermone confirmante
sequentibus signis
emlekezik — recolit
wgan illo innep volth —
feria prius ita celebris fuit
heth ydvesseges gondolatok
— septem contemplationes
ele foga a garadisnak —
primus gradus est
195. harumrol vagy on —
tria tanguntur
yelenthethe vala —
patesceretur
tetetes test — corpus
fantasticum
ziksegenketh — figmentum
196. belendessegnek nema bine
ben — in peccatum ignominosum
luxuriae
197. tebnechog nem wthzaz
nak — plus quam quingentis
fratribus
erethlen germeknek — abortino
inkab akadna elmeykben
— in corda magis remaneret
minden ercz engednek —
cuncta metalla domat et
mollit
meglagul — domatur

Levél.

- zepletelen — immaculatus
 198. forgacokath — aliquam partem
 ragada — invasit
 mig megfogonik — quousque convaluisse videamus
 199. eg az intensegel — est in aequalitate Dei
 ha meg volt peldazva — utrum fuit praefigurata thabath reaya kenykleth — innixum
 200. hadnagnak — capitaneo hangos enekel — cum iubilo
 201. yelenth — notat bizonsagath — veritatem ne thvnyalködyal — noli pigrescere
 rumtast — desolationem epeytesth — reparationem
 lassan — morse oltemerde — tantae est spissitudinis
 lepes — passus ermen kw — lapis molen-dinarius
 202. zenethlen imadsagba volta-nak — continui fuerunt in orationibus
 zenlelek advent het — ieiunium spiritus sancti ygekezetes — attenta egmasshoz valo zere-lmetek legyen — mutuum caritatem habentes
 egmasnak gazdalkodok legyetek — hospitales in vicem beuelkedes — liberalitas maga mutogathvan — proprio ostendendo

Levél.

- zarmasasol — in causalitate
 kezenseges — ceteris partibus
 istenseges — divinus
 203. gezhetetlen istent meg — invincibilem deum
 isten lato nep — Israel haylon — contra vallem (luna)
 megelede — suscitaverunt
 204. nyer — procurat
 206. ne velye — non aestimet az ellen — a contrario
 207. nem bizodalma sth — fiducialiter non dicitur eliwend vigastalo zent lelek — venerit Paraclitus
 bocatok — mittam atyatul bizonsagnak lelke th — a patre spiritum veritatis
 en rolam — de me tanosagoth — testimonium ezeketh meg mondany — haec locutus sum
 ne vetkezytek — non scandalizemini
 gwlekezesek kiwl — absque sinagogis
 eliw t — venit vely — arbitretur
 zolgalatoth — obsequium megbezelem — locutus sum emlekezytek — reminiscamini
 208. okosban tartanayak magokat hozaya — in illis periculis cautius sibi ipsis providerent
 maragyonk — maneamus bator — tutum (consilium)
 ha oka vagyon nem meltan valo — si vera est, non tamen est sufficiens

Levél.

209. ragado korsag — morbus contagiosus
merth ne valasthatyak
wketh egmastul — *oldal-jegyzet*
210. ha g — leget
ieg ruha — res parafernales
211. zanzandoccal — ex certa scientia
kedvet nezegye — ne offendat eum
212. lewsagert? — abproprrium
vtalatusb — testabilior
ragado korsagoth — morbum contagiosum
213. peldaztatoth meg — fuit praefigurata
216. eg eg emberth — unum hominem
fe angelok — archangeli
217. coda tewe angelok — quorum officium est miracula facere (virtutes)
hatal tewe angelok — quorum officium est facere potestatem (potestates)
feyedelm erze angelok — quorum off. est custodire principes (principatus)
vralkodo angelok — quor. off. est instruere homines
quomodo dominantur (dominationes)
zokes angyalok — quor. off. est docere homines quomodo iudicent (troni)
nem zugodnak volth — non resonabantur
tovabba — amplius
218. hallottatok nem enim — audistis non est meus
kilde — misit
vigasztalo zentlelek — paraclitus

Levél.

- kild — mittet
megsugia azaz elmetekbe
hozza — suggeret vobis
omnia
mindenekre — omnia
ne rezzennen — non turbetur (cor)
felyen — formidet
hallatok — audistis
twlem nagob — maior me est
ymmar — tunc
mieleth — priusquam
leend — factum fuerit
nem sokat — non multa
219. megesmeryen — recognoscat
221. nomorgatnak — primuntur
zomorvsagoth — pressuram
zepletelentwl — intemerata
vnoca vnokanak vnokaya
— nepotes et pronepotes
ab avis
cepw — stupa
222. wg zel — auster
225. navala — incommoda
226. chelekedes — exercitio
legelesti (*igy*) — pascua
227. hewsagusan — curiose
228. mulatas kedvceyert — causa recreationis
231. mester ember — artifex
harum rendbe vanak — in triplici
belegezzy — canterium
merteketh — appensum
232. erethnech — Arianus
eg napa leznek — in unum solem redacti sunt
233. ydvessseg neresre — ad salutis obtentionem
sidok sokasaganak — turbis Judeorum
234. ocoson — rationabiliter
vegezthe — decrevit

Levél.

236. wrn zereñth (*igy*) — occasionaliter
kezerettethik — attractus
felelmet theth timore incussit
ezetlen — insipidus
daganagog — flacturae
240. nezew — fitonissa
246. belegezthe — cantherium
w mi uoltara (*igy*) — ad subiectum suum
teryedeth — protensum
beuen — lauta
247. nehezeytete auag vñdekoytotha — aggravavit
alkolmasson — convenienter
248. agarkodyk — fremet
249. istennek hyedelm theue yrgalmassaga — misericordia dei
350. vigan — gratulabundus
megzedwat (*igy*) — vindemiabat
251. kezdek — coeperunt
ketelen — necesse
menc meg engemeth — habeme excusatum
253. hegedw — cythera
cintorna — lyra
- 255.alachonrol — infimo (cecidit)
256. gepwkben — in sepibus
bozzonkodvan — conquereudo —
257. kezeleytek — appropinquantes
258. eg penitencia tarto binsrel — super uno peccatore penitentiam agente
259. fertezetesek — foedi
megyapontyak — inflammantur
260. kevelsegnenk (*igy*) abrazaual — thypo superbiae

Levél.

- megnefoha — ne suffocetur
syrañh — ?
kyes — amoenus
261. ekeseyte — ornans
262. heruadnak — palescunt
nyomatonne — modice?
263. yomerteketh — mensuram bonam
thelyesth — confectam
numtath (*igy*) — coagitatam
ky chorgothath ky pupoztath auag ky hamaztath — effluentem
264. tekeletes — perfectus
zalcath — festucam
ozlopoth — trabem
fathw — illegitimus (filius)
265. chapoth mertek — mensura confecta
vidam — iocunda
268. terem — nascitur
nagyob erdemw — praefendus
269. zantzandokual — industria
tuna zolganak — negligentiservo
270. zordulua mennek auag menenek — irruerent
a to mellet — secus stagnum
belyeb auag meleb herre — in altum (a tóba)
parancholo — praeceptor
te bezededet — in verbo tuo
megvetem — laxabo
271. kegme (*igy*) — pene (alig)
elamulas — stupor
azonkepen — similiter
ezerth auag inentua (*igy*) — ex hoc
haiok vonuan — subductis navibus

Levél.

272. keuethek — secuti sunt
gondolatcknak maradeky—
reliquiae cogitationum
corm antarto — nau-
clerus
zem fedeleth — saccum
vilissimum
273. kemen — densum
nomoth — lutum
275. kereskede — negotiator
276. nem meltonak velte
— indigne duxit
veg peldat — verbigratia
binre valo gyorsosag — ?
277. mondatoth — dictum est
regieknek — antiquis
iteletre — iudicio
atyafiara — fratri (irascitur)
vaya — zacha (bibliai szó)
bolond — fatue (» »)
pokol tizere — gehennae
ignis
adod — offers
megkenethnedh — recon-
ciliari
279. sobraks agoth — ege-
statem
megfogyatkosot — di-
minuta
magan leth bozusagoth —
iniuriam personalem
280. morhayaban lwth bozvs-
agoth — iniuriam realem
haborgato — persequens
patuarkodokerth — pro
calumniatoribus
kw ues suk — reconcilie-
mus
iellennen — specialiter
281. ne hallog assad — ne
protrahas
naua lgonak — angu-
stianti
282. ygezet — fastinavit
igezek — fastino

Levél.

- ertetlenek — insensati
neuesegeth — formidinem
283. genethsegre — ad foeda
degeseitek — interficiunt
ewy w aryv — noctua
tuna kez — manus remissa
284. sebessen folyo viz-
ben — in aquis vehe-
mentibus
hertelen — subito
286. w maga byzonsagoth
w eth feletenk —
experientia singularis
kezereiteth — compel-
litor
nagyob — magna ni-
mior
287. kevesre vezi — parvi pendit
belceseges tudomanya miath
— experientia singularis
corsagnak naua la-
iath — molestiam morbi
banasanak myatta —
per practicam
jobulth auag tudomanw —
multum sapiens
vrdegnek kiztetese — sug-
gestio diaboli
288. restek auag tunak — pigri
kedveznek — favent
elkiztehven — suadendo
290. ogiatok — attendite
yoh ruhaba — in vestimen-
tis ovium
belwl — intrinsecus
boytorianokrol — de tri-
bulis
nemde....mondananaya (igy)
291. nag kemensege wa-
gyon — habet fortissi-
mam soliditatem
erchbelel lettetek (igy)
— quasi aere fusi sunt
meghasogathya — fregit
meghasadoth — direpta

Levél.

- sapaskodással — anxietate
 nagmvníkanak keresi — pungunt nimia sollicitudine
 292. yreneseg — formido
 vez — tempestas
 kormanoztato ewezw — gubernaculum
 sunadas — sopitus
 kormanoztato ewezwth — clavus
 maragyatok megymaragyatok — state-state
 eltekoztathek w morhaia — dissipata est eius substantia
 293. elancadot zy w — cor thabescens
 olyyene (igy) — stupidum
 fwrenthessel — ?
 accapu felel vya inkab — ?
 megzabalasta wteth — ducit equum quo vult
 wth keserteteth zamlal — quinque temptationes enumerat
 elkzyzteth — ?
 megfonyadot imar lelkenk — anima nostra arrida est
 madar hust kiuanak volth — desiderabant carnes avium
 zugodnak volth Moyses elen — ?
 zorgalmazatusok legenk — nos sollicitos reddere
 bwyasagrol — lascivia
 294. balvan imadok — idololatrias
 abra z — forma
 wtweth boryuth — vitulum conflacidum
 yay — proh dolor
 nyz w — phitonissa

Levél.

295. vnduklya (igy) — naustat
 nezaygodyatok — ne murmuraveritis
 eltekozlota volna a kazdag embernek — quasi dissipasset bona
 w neki — illi
 wlgo ygezd meg magadat — my ez ah mith hallok te feleledh aggy zamoth — quid hoc audio de te, redde rationem
 egyikkel sem leheth azthan zabad —
 w benne — intra se
 296. zaz gerla buzaval — centum choros tritici
 az vr — dominus
 twt vona — fecisset
 fenesseg fyaytul — filii lucis
 magatoknak — vobis
 megfogatcozandothok — defeceritis
 vegenek erek (igy) — recipient in aeternum
 297. malatha — per siliqua keueset — parte-parte
 298. az ellen — e converso prophetak kwzeth ieless — prophetarum eximius
 299. poganok valathok — cum gentes essetis
 ragado ferteze borsagy (igy) — in contagione et macula
 300. taytecozny kezd — dispumat
 bwiasagra — in libidine
 fonalokath — rixas
 gywlad — exardescit
 hertelenkede — impetuosum

Levél.

- herthelen walo dy-
hesseg — rumpens furor
hertelenseg — impletum
kywannya — appetit
tiztessegra valo yzes — ar-
dor ambitionis
sythe kemenche — clibanus
301. zabas — foedera
nem hord egbe — distrepat
morchanasagaert —
propter pusillanimitatem
eete napodba — in hac dietua
te elened — in te
megzalnak — circumdabunt
palank zerenth — vallo
meg zorwnak — augustia-
bunt
mono felwl — undique
302. te meg latogatasodnak ide-
yth — tempus visitatio-
nis tuae
kivetni — eiicere
ymadsagnak haza — domus
orationis
tolvay likaa — spelunca
latronum
ken hordozonk — librarii
303. heye — milvus
kanya avag heya — milvus
meraz avag morehona —
pusillanimus
kylém b keppen — dif-
ferenter
304. zeros — artus
nem batorsag — non
est tutum et securum
hamuwa lezen — in-
cineratur
twretel — allideris
isten malastyaua — gratia
dei
305. eretlen ziletess nec nem alkál-
maz ydeyen — abortinus
eretelen — debilitatus
panazol — conqueri

Levél.

- vanalattotleson — hae-
dificaberis ?
306. nyaiascoduan — fa-
miliariter
307. hetbe — in sabbato
attul — ab illo
vetenei (igy) solosmaba —
in omelia
chak ennalam vagyon nin-
chen egebnel senkynel —
habere quod habet
spacialwt (igy) — de-
ambulans
308. lab alaa — suspeditationem
geryeztey — intentinum
veget — extremum
fohazkogyal — inge-
misc
rezkes — contremisce
yeles ygeth — verbum sen-
tentiosum
emberi kedverth — propter
favorem humanam
309. mertekletest — tempera-
mentum
feseliének — solvantur
310. ketelenyth — cogit
kizteteth — corruptum
izgatas — instigatio
311. Tirus new varasnak tarto-
manaba — de finibus Thiri
az varas tartomanya ke-
zeth — inter medios fines
312. maganak — seorsum
tanezok? —
313. megy twnywl — mol-
lescat
tunyasagoth — ignavia
harem yzy — habet tres
effectus
tudnajak meg — uti-
nam saperent
megtylthottacat hel-
tauo zthatya — in vi-
tando prohibita

Levél.

- masod kezbe walo —
secundum medians
nyal — salvia
valogato — discretiva
314. k y r a l o k y a r a s a r o l
w a l o k w n b e — paralipomenon
kethelen — invite
315. k w t h e l e z e t p a r a n c h o l a t — obligatio
bwlcen — notanter
igeretek — promissiones
velekedeseke — opiniones
317. n a g y t h y a — magnificatio
w neki — ad eum
318. m i n d t e z i w e d e l — ex toto
corde tuo
mind te ereydel — ex omnibus
viribus tuis
mind te elmedel — ex omni
mente tua
akaruan igaytania — volens
iustificare
319. e l m u l e k — praeterivit
vth teven — iter faciens
a hel melleth — secus locum
oda kezeleytven — approprians
vethven — imponens
zallasra — in stabulum
vele banyek — ?
320. e l m u l a n d o — cadau-
tertenettel valok — accidentales
322. r u t h s a g — immundicia
z e m e r e m t e l e n s e g —
impudicitia
m e r e g a l c o t h a s —
veneficia
e l l e n s e g e t h (i g y) —
inimicitia
f e d e s e g — contentio
h a b o r u s a g o g — rixae
v i z z a v a n a s o g —
dissensiones

Level.

- h e r e t n e k s e g h — sectae
haereses
g e z h e t e t l e n l e z e n —
inexpugnabilis efficitur
n a u a l y a — angustia
323. g e r y e d e t e b — ferventior
eleybe kelenek — occurrerunt
o parancholo Iesus — Jesu
praeceptor
324. a z o k k e z z v l e g — unus ex
illis
diceruen — magnificans
homlok — facies
megtisztulanak — mundati
sunt
nem leletek — non est inventus
hanem chak ez idegen —
nisi hic alienigena
v t a l a t u s — abhominabilis
k w z e n s e g e s — universalis
325. m e r a z b a k — viliores ?
n a u a l y a s b a k — miserabiliores
b e n y o m o t h — deiecit
ragado korsag — contagio
326. y a z o k — philistei
327. m a g a t o c a t h — vos
c a n d a l o n (i g y) — tortuose
n a u a l y a k n a k — adversitatum
328. s y e t h u e n — festine
kez — differens ?
ekesen — honeste
rezkezy — contremisce
329. s e m e g e m b e r k e t h v r n a k
nem zolgalhath — nemo
potest duobus dominis servire
i o b a k s n a g i o b a k v a t t o k
— vos magis pluris estis

Levél. w mene votához eg — ad staturam suam cubitum unum 330 nem munkalkodnak — non laborant fonnak — nent nagalynkab — quanto magis nem velnek — ? 331. vsurat ne ag atyat fianak — non dabis usuram fra- tri tuo 332. megfodozad — corrigis elchereled — mutas my nemw allath — quid esset chak zoual viselz — ver- bis me deludis valamit ez mind meg fe- ketheyti — maculas ni- gras effondit et facit meg ne alvaganak — ne liquae fiant. 333. nemes kw — adamas romol — consumitur ege wzegh — faces harom fele zarma- zovt — sit aliquod trinium wraluan — speculando (super altum montem) panazlani — inputare zanto ember — agricola meddw lezen — steriles habebit 334. dychertheith — com- mendatur izgattatnak — exorcentur rezele — lima teremtetik — nascitur 325. mindenenk w lezen — atal fa ky voth — lignum transversum megen vala — ibat a nozolith — oculum 336. mi keztenk — in nobis ertetik — signatur megyfaagy — gelida	Levél. ha az erdeg hideg keserte- tinek engedh megfagh myndenestuel a lelek — az erdeg merge — venenum serpentis berekertih — constringit megfarrasztia — fatigit azert emlekezzel rolam az halath — reduc me in memoria, tum quia elneleti pokolal — ad infer- num demergit heuernek — voluntan- tur artatlan — innocentia 337. coborlok — raptores nincen isten malastya nala — intus est vacuus megindetya embernek el- meyth — movens men- tem feyereteth — albatus rohal genetseggel — om- nis sporticia el nec meg — ordiret lemeten — succidit warasus — sortilega ve- tuta cacuk — cuculum eltauoztathya — devi- tabit 338. megnemul — conticescit meghervad — palet egbe ragad — (labia) haerent abraztassyg ty ben- netek — formetur in vobis 339. tapsolasch — plausus Jeremiasnak sirasarol valo kenben — mendegbe — unani- mes abrazo — ? netunyakodyal —

Levél.

- io elkulczwth — modestiam
 340. teruen tudokhoz — ad legisperitos
 fogvan tapasztvan auag illetven — apprehensum
 341. legottan — continuo
 kyhuzya — extrahet
 innepen — die
 mutatvan — intendens
 valastananak — eligerent
 vtoso helen — novissimo loco
 wl auag men — ascende
 mind az egben wlek eleth — coram simul ascumbentibus
 342. egben bezelesben — in collocatione
 343. ky gondolna vele hog fel emelney zegenh — et non est qui recogitet (animam)
 zauarus — turbida
 344. harum tetemen — triplex effectus
 bitangoth — praedam
 horogal — armilla
 myndkvenyul (igy) bekutum — obducam undique
 345. naualathya — calumniantur
 nagyobaha — augeat
 346. menenek — accesserunt
 tervenbe doctor kesertven — legis doctor temptans
 mel nagob parancalath tervenbe — quid est mandatum magnum in lege
 e nagob — hoc est maximum
 kepes auag hasonlatus — simile
 e keth parancolatban — in his duobus mandatis

Levél.

- minden terven fignek — universa lex pendet
 lacik, tecik — videtur
 347. mikepen azerth — quomodo ergo
 zenlelek miath — in Spiritu
 labaid ala — scabellum pedum tuorum
 valaky — quispiam
 kez deti — principium
 baluanokath — simulacra
 348. megmenetes (igy) — ludibrio
 chufolas — vituperatio
 meg chip — pongit
 kelchen ado — creditor
 349. io erw — saperides?
 351. zorws — angustum
 menven — ascendens
 conakban — in naviculum
 352. Galna (igy) tengeren atal mene — per mare Galileae ultra transivit
 azoknak hitet — fidem illorum
 remenkedyel — confide
 megbocattatnak — remittuntur
 ime nemelek — ecce quidam
 wbennek — intra se
 karomkodik — blasphemat
 azoknak gondolatit — cogitationes illorum
 mire — quid (cogitatis)
 hat auag tart hatalmat — habet potestatem
 a nepek — turbae
 diceretek azaz dicerek — glorificabant
 hatalmat — potestatem
 354. kalamar — institor
 haionakorra — naviculae prora
 kez epi — carina

Levél.

- k o r m a n a — gubernacula
 k o r m a n t a r t o y a — nau-
 c l e r u s
 v a s m a c h k a — anchora
 e u e z e y — remi
 e u e z e k — remiges
 testi ertelm zerenth — ad
 litteram
 355. mozdolhatatlanság — im-
 m o b i l i t a s
 e g l e p e s t h — unum pas-
 s u m
 erezhetetlenség — insensi-
 b i l i t a s
 tekeletes nem lenne — si
 non infirmaretur? '
 e g e n e s w l — obtemperat
 y e n e s e g e — horror
 t i s t e s s e g r e w a l o w r a -
 s a g — ambitio
 d a g a d — inflat
 356. rutab — turpius
 z a b a l o n t o d — ingurgi-
 t a s
 p e l d a b e z e d e k b e n — in pa-
 r a b o l i s
 357. en hazi madaraym — thauri
 m e i
 k e z e n v a n n a k — omnia
 p a r a t a
 w c o m p o l a n t s a g a r a (i g y) —
 a d n e g o t i a t i o n e m s u a m
 e g e b e k — reliqui
 w s e r e g i a u a g h a d i k i l d v e n
 e l v e z t e — missis exerci-
 t i b u s s u i s p e r d i d i t
 h i v a t a l o s u k — invitati
 n e m l v n e k — non fuerunt
 v t a k n a k i a r a s a r a — ad exi-
 t u s v i a r u m
 m i n d e n e k e t h — quoscunque
 m i n d e n e k e t h — quos
 358. ah vendegeknek meneke-
 z e y t — nuptiae discum-
 b e n t i u m

Levél.

- m e n e k e z e s r u h a u a l — veste
 n u p t i a l i
 m e g n e m u l a — obmutuit
 w k e z e i l a b a i m e g k e t e z v e n
 — ligatis manibus eius
 e t p e d i b u s
 h i u a t t a t t a k — vocati
 v a l a s t o t t a k — electi
 t e s t h i e r t e l m z e r e n t h
 — secundum sensum lit-
 t e r a l e m
 l e l k y e r t e l m z e r e n t h
 — secundum sensum al-
 l e g o r i c u m
 m e n n y e i e r t e l m z e -
 r e n t h — sec. sen. ana-
 g o r i c u m
 359. megelegeythlech —
 r e f i c i a m v o s
 n y l u a b a n w a g y o n —
 p l e n i u s e x p r i m u n t u r
 p o g a n o k n a k — sectas
 a l t a l s a g h — pudor
 360. innen vezeyek — inde
 a p p a r e t
 m e g r o t h a d h — putridum
 e w f e l k y b e l e l e — emit-
 t e n s ?
 t u n y o l y o n k — torpea-
 m u s
 361. w e t h k e z t e t h n e k —
 s c a n d a l i z a n t
 t i s t a s a g n a k w e t h — bal-
 t e u m c a s t i t a t i s
 h o m a l y o s s a g n a k —
 c a l i g i n i s
 k w d n e k — nebulae
 n a g y z u r d o k o k w a d -
 n a k — super angulos
 e x c e l s o s
 362. k i n e k f i a b e t e g v a l a — cu-
 i u s f i l i u s i n f i r m a b a t u r
 e z i l n e w v a r a s b a a k e r o l
 m i c o r o n — Capharnaum
 h i c c u m

Levél.

merth — quia
 Jhrlm tartomanabol Galile-
 aba — a Judea in Gali-
 leam
 le leytene — descenderet
 merth meg kezdeth vala hal-
 nya — incipiebat enim
 mori
 en germekem — filius meus
 hin a kiskeral ah bezednek
 — credit homo sermoni
 hideg corsag — febris
 363. w atya azaz a keral —
 pater
 kikben — in qua
 vrunk idvezytenk e regel
 — dixit ei Jesus
 te fiad — filius tuus
 eel — vivit
 w — ipse
 mind w hoza mind w haza
 nepe — domus eius tota
 zynrel zynre nem
 lathyak most — per
 speciem
 egert azerth — tum
 quia
 serrel w agyon — ordi-
 nata est
 altaliaba ualo hatal-
 ma zerent — de po-
 tentia absoluta
 bwchesegnek elenne
 walnya — praeiudica-
 ret sine sapientia
 byzonsaginth tenne
 — veritati praeiudicaret
 kedue ellen — ab in-
 vito
 kethelen — invitus
 egenes vele — coequalis
 eretelentel — infirmo (for-
 tior)
 ereke — principium (est
 pater)

Levél.

orauál — ?
 birodalmal (igy) — con-
 fidenter
 365. nem forgathia nem za-
 boththya — non discu-
 tiuntur
 zallas kerese — hospes
 allatban eg — consubstan-
 tialis
 366. megmula (igy) — do-
 navit
 367. igazgatnni — dirigere
 rosda — erugo
 mol — tinea
 minth eg keral ember —
 homini regi (similis est)
 zamoth — rationem
 az zamoth — rationem
 hozattatek — oblatum est
 368. tiz ezer geraual — decem
 milia talenta
 mindeneketh — omnia
 kiketh bir vala — quae
 habebat
 en bennem auag hozam —
 in me
 megtartvan — tenens
 kivel auag melyel tartozol
 — quod debes
 bekesegegen legen — patien-
 tiam habe
 369. figeztelneye — infigeret
 370. buyasag serenth — vo-
 luptuose
 bew — liberalis
 halogatia voth — di-
 stulit
 vesteksekbe lezen
 (igy) — facit ferias
 mind az ygeket — omnes
 causas
 371. allat zerent valo bodogsag
 — beatitudo substantialis
 serzethe hagas — apo-
 stasia

Levél.

- el thekostatya — discipat
 bedugya — abstinit (viam gratiae)
 hotlend (*így*) — defuerit
 372. megnerneye — obtineret
 katroncaban — in sudario
 ros dath — rubiginem
 tunasagnak — dant se corpori
 kisseb vethkezések — minores offensa
 felrestut (*így*) — semiplene
 373. nag bewsegel — libenter (dimittit)
 lelekebe — secundum animam
 az igeknek kirel kezdenk bezedenkety értelmere — notate pro intellectu verborum
 egben elese — convictus
 nag hamarsaggal hertelenséggel — cito
 magarazo irasa — glossa
 egzeg (*így*) — in simplicitate
 374. megepeyteny — ad reparandum
 elmenuen — abeuntes
 zerzenek — inierunt (consilium)
 ereztnek auag kildnek — mittunt
 Herades zolgayval — cum Herodianis
 tecyk — videtur
 illic — licet
 w alnoksagok megeszmerven — cognita nequitias
 az adonak penzeth — numisma census
 ez felel valo iras — superscriptio

Levél.

- modnak (*így*) — dicunt
 375. meghodolt — tributarie facta est
 madarazok — aucupes
 zemesek — oculati
 bargasokath — nautas
 376. nem ember — homo esse desinit
 tulydonsagara — in conditionem
 alahorgata semelkedet — supercilia depressa
 376–377. gettrethni — affligi közi szeleten. bozzusagat — inpropinus
 378. nem alkalmas — non conuenit
 galazhatatlan — inconfundibiles
 tunian — negligenter
 hala aduan — gratias agentes
 zenthelt erekségnek rezessegebe — in partem suorum sanctorum
 zabadoytha — eripuit
 setetsegnek hatalmabol — de potestate tenebrarum
 hathonk — habemus (redemptionem)
 kezedezes — colluctatio
 379. samkyvetesnek sethsegebel (*így*) — a tenebris exilii
 hereksegebe — ad haereditatem
 somorusag nekil — sine moerore
 nezes — coniectura
 derekpenz auag morha — capitale
 meghozandia — reduxerit
 yme — ecce
 iwe — accessit

Levél.

- wteth — eum
 vram Ihe — Domine
 ieuel — veni
 el azaz megeled — vivet
 vernek folyasath zenved
 vala — sanguinis fluctum
 patiebatur
 380. vtol hat megel — retro
 meg yogulok — salva ero
 bizal remenkedyel — confide
 megyogula — salva facta est
 ment volna — venisset
 az feyedelmnek hazaba —
 in domum principis
 kwrteseketh — tibicines
 egbe takarodo gywle zur-
 dulo — tumultuans
 alluzik — dormit
 megnevettek vala — deri-
 debant eum
 ah nep kikwldetet vala —
 cum eiecta esset turba
 mind ah videk zerent ky-
 terwle azaz ky hirhevek
 — exivit haec fama
 ez hir — haec fama
 magaraztatnak — declara-
 buntur
 nayassagus bezed — fami-
 liaritate dicens
 381. harum kepen — tri-
 plici iure

Levél.

- nemzeserth — propter ge-
 nerationem
 testha — pascha
 eghazi zentsegnek
 nemzesnel — genera-
 tionem scilicet sacramen-
 tali
 modhatatlan (igy) —
 ineffabilis
 ereksegnek rea zallasaerth
 — propter haereditatis
 successionem
 maradyara (igy) szal — trans-
 it ad haeredes
 382. mindenható votara — per
 se omnipotentem (iuravit)
 elthere eskwt meg hog wde-
 zyth — iuravit per se
 viventem
 bizonsagara — per suam ve-
 ritatem
 zalag — pignus
 383. halalatossa thesi —
 habet gratificare
 tenere — palma
 az haz adig inkab-
 eres — tanto magis aedi-
 ficium stabilitur
 kirteseket — tibicines
 egbe thakarodo ne-
 pet — turbam tumul-
 tuantem.

Ennyi az, a mit a németújvári zárda becses kéziratairól elmondhatok. A mint fáradságomat az elért eredménnyel teljesen jutalmazva látom: úgy remélem nem fog csalatkozni az sem, a ki fő figyelmét a könyvtár nyomtatott könyveire s különösen incunabulumaira fordítaná, melyeket időm kimért volta miatt alaposan nem vizsgálhattam át.

* * *

Fogadja tisztelt barátunk kutatásainak ezen szerencsés eredményéhez, melylyel a hazai bibliographiát oly jelentékenyen

gazdagította, őszinte szerencse kívánatunkat. A németujvári ferenczrendi könyvtár azon kevés hazai zárda-könyvtárakhoz tartozik, melyeket a mult századbéli saecularisatio érintetlenül hagyott. Tudományos kincsei, ha nem is sértetlenül, de oly jelentékeny számban jutottak ránk, hogy a könyvtárt, belértékét tekintve, méltán a pozsonyi és gyöngyösi ferenczrendi könyvtárak mellé sorolhatjuk.

Azon kéziratok, melyeknek czimeivel és tartalmával tisztelt barátunk e helyütt megismerttet, nemcsak ismeretlen adalékokat nyújtanak a hazai középkori könyvészet, írók, könyvmásolók és könyvbirtokosok történetéhez, hanem egyuttal oly hazai könyvtárra hívják fel figyelmünket, melyről ekkorig vajmi keveset tudtunk. E könyvtár tudományos kincseit ezentúl gyakrabban fogják felkeresni szakférfiaink s a különböző ritkaságokat tanulmányaik különbözősége szerint különböző szempontból fogják méltatni. E tanulmányokból mi is ki fogjuk venni részünket. Addig is constatalni kívánjuk, hogy a t. barátunk által leirt kéziratok jelentékeny része magyarországi származású, melyekhez fontos culturtörténeti emlékek fűződnek.

Igy három közülök föntartotta három XV. századbéli ismeretlen hazai könyvmásolónak s a váradi iskola 1444-ik évi virágzásának emlékét, egy pedig, mely névtelen magyarországi szerzetesnek (talán Temesváry Pelbárt vagy Szombathelyi Tamás) 1470-ben irt latin prédikációit tartalmazza, ezekben irodalmunknak oly egykorú latin-magyar glossariumot őrizett meg, melynek felderítése által régi nyelvemlékeink száma igen jelentékeny szókincscsel, illetőleg a legrégebb latin-magyar glossariummal gyarapodik. S ma 413 év mulva hálával emlékezünk meg ezen nagybecsű glossarium ismeretlen szerzőjéről, mert ő volt tudtunkkal az első, ki munkájában a *librarius* szónak akkori magyar jelentőségét megörökítette, azt a kézirat 302. levelén »ken hordozó«-nak (könyv-hordozó) fordította s ezáltal szótárát minden magyar könyvtárnok és bibliographus előtt emlékeztessé tette.

Ismeretes, hogy a középkorban *librarius* elnevezés alatt: könyvmásolót, könyvtárnokot és könyvárust, *libraria* alatt pedig könyvtárt értettek. Ezen értelmezéstől eltérőleg a glossarium ismeretlen szerzője a *librarius* szót *könyv-hor-*

dozónak fordítja, miáltal annak fontos bibliographiai értelmet kölcsönöz. És ha meggondoljuk, hogy ezen szónak magyar eredete oly korszakból származik, (1470) mikor hazánkban Mátyás király világhírű könyvtárán kívül más előkelő főpapi, főúri és szerzetesi könyvtárak virágoztak, a véletlen találkozást cultur-történeti szempontból szerencsésnek és jellemzőnek kell tartanunk.

A mit azonban t. barátunk közleményéből különösen kiemelni kívánunk, úgy ez azon XIII. századbeli magyarországi missale, mely a német-újvári könyvtárban néhány levél hiján teljes példányban maradt ránk s melyről találóan mondja t. barátunk, hogy »bibliographiai fontossága igen nagy.« Ez a második magyarországi missale, melyet az Árpádkorból ismerünk. A Pray-codexnek pendentja, mely bibliographiai, műtörténeti, chronologiai, liturgiai és történeti szempontból egyaránt nevezetes.

Felkutatásához t. barátunknak gratulálunk s azt hisszük, hogy ezen két egykorú missale összehasonlításából az árpádkori egyháztörténetre több tekintetben fontos eredményeket várhatunk. S ha a Pray-codex szerkezetéből a német-újvári missáléra per analogiam következtetést vonhatunk, úgy nem jogosulatlan azon feltevésünk, hogy a Pray-codexben előforduló s irodalmunkban »halotti beszéd s könyörgés« néven ismert legrégebb nyelvemlékünk valószínűleg a német-újvári missalében is megvolt, bár ennek a codexben ma nyoma nincsen. Mind a két missale a XIII. században iratott, föltehetjük tehát, hogy szerkezetöknél ugyanazon liturgiai elvek voltak mérvadók s beosztásuk a lényeges részekben ugyanaz volt.

S mivel nézetünk szerint a Pray-codexben a »halotti beszéd« a missale kiegészítő részét képezi, s temetési szertartásoknál mint »sermo super sepulcrum« fordul elő, következtetjük, hogy ezen beszéd szövege itten úgy szerepel, mint a »Rituálék«-ban a magyar conventionalis beszédek s imádságok, s épen azért nagyon valószínű, hogy az nemcsak a Pray-codexben, hanem más magyarországi XIII. századbeli missalékban is meg volt, s temetési szertartásoknál mint magyar conventionalis beszéd a pap által a sirnál olvastatott.

Ezen indokból keressük a halotti beszédet a német-újvári XIII. századbeli missalében is, s mivel annak itt nyoma nincsen,

hiszszük, hogy a kézirat tüzetes áttanulmányozásából a hiány okáról bővebb felvilágosítást nyerhetünk.

Conbinációnk támogatására, mint analog esetet felhozhatjuk az 1514-ki hazai pálosrendi missálét, mely Velenczében Lichtenstein műhelyében nyomtatott s a benedictiók latin szövegében három jellemző magyar szót tüntet fel. Ott ugyanis a 306. levélen a »benedictio infirmancium occulorum« nál vörösbén ezen rubrica olvasható: »Lege super infirmum et da ei de semine **Bodog** azzon **theye** novem grana comedere.« Ezen három magyar szó itten a »carduus lacteus« latin elnevezésnek felel meg, s az említett missale minden példányában mint lényeges liturgicus rész következetesen meg van.

Ily lényeges résznek tartjuk mi a magyar halotti beszédet is, mely ~~hogy természeténél~~ fogva a magyarországi XIII. századbéli missáléknak kiegészítő alkatrésze volt azt több oknál fogva igen valószínűnek tartjuk.

Megjegyzem még, hogy a t. barátunk által első csoportban felsorolt kéziratok közt igen sok a pálos és ferenczrendi származású kézirat, melyekhez többféle conbinációk fűzhetők. Nagy számmal vannak a német kéziratok is, melyeknek provenienciájából fontos következtetéseket vonhatunk. Kiemeljük ezekből a 3-dik számú német versezetet és a »Landrechtbuch«-ot, mely sem Homeyer, sem Rockinger monographiájában felsorolva nincsen, továbbá a 8-dik számú kéziratot, mely sz. Oszvald verses legendáját tartalmazza. Ezekre felhívjuk germanistáink és jogtörténészeink figyelmét.

És ha hozzáteszszük, hogy az incunabulumok és nyomtatványok átkutatásából a hazai bibliographiára még jelentékeny eredményeket várhatunk, azon reményben fejezzük be szerkesztői észrevételünket, hogy a német-újvári ferenczrendi könyvtár ritkaságaira, melyekkel t. barátunk nagybecsű közleménye megismertetett, lesz alkalmunk még visszatérni.

Szerk.